

**Szociológia Doktori
Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Radó Márta Katalin

Demográfiai életesemények hatása a szubjektív jólétre

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Bartus Tamás
egyetemi tanár

Dr. Monostori Judit
tudományos főmunkatárs

Budapest, 2018

Szociológia és Társadalompolitika Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Radó Márta Katalin

Demográfiai életesemények hatása a szubjektív jólétre

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Bartus Tamás
egyetemi tanár

Dr. Monostori Judit
tudományos főmunkatárs

Tartalom

1.	Kutatási előzmények, a téma indoklása.....	4
1.1.	A téma relevanciája.....	4
1.2.	Kutatási kérdések.....	5
1.3.	Adatok.....	6
2.	A felhasznált módszerek.....	7
3.	Az értekezés eredményei.....	9
3.2.	Nyugdíjba vonulás hatása az általános szubjektív jólétre.....	11
3.3.	Háztartási élekciklusok hatása az általános és az életterületre vonatkozó szubjektív jólét mutatóira.....	12
3.4.	Az eredmények összefoglalása.....	14
4.	Főbb hivatkozások.....	17
5.	A témakörrel kapcsolatos saját (ill. társszerzős) publikációk jegyzéke.....	22

1. Kutatási előzmények, a téma indoklása

1.1. A téma relevanciája

Ez a disszertáció azt vizsgálja meg, hogy Magyarországon a különböző életeseményeknek milyen hatása van a szubjektív jólétre. Ennek a kérdésnek a vizsgálata nagy érdeklődést váltott ki a nemzetközi tudományos közegben. Sokak szerint a szubjektív jólét a demográfiai változások motorja lett a jelenlegi fejlett társadalmakban, mivel az egyéneket ma a “boldogság keresése” érdekli a leginkább (Billari, 2009; Caldwell és Schindlmayr, 2003; Hobcraft, 2006). Így a disszertáció témája hozzájárulhat a nagyobb makroszintű folyamatok megértéséhez is. Például, Billari (2009) azt a hipotézist fogalmazta meg, miszerint a termékenység csökkenésének az az oka, hogy a gyermekvállalás nem teszi kellően boldoggá az embereket.

Ez a disszertáció az életút paradigmát használja elméleti keretként, amely azt hangsúlyozza, hogy az egyéni szintű életutak hozzá tudnak járulni a makroszintű változások megértéséhez. Ezen elmélet alapján, az egyének a demográfiai változások ágensei, így a makroszintű demográfiai változásokat kutatóknak az egyéni szinten történő döntések formálódását kell vizsgálniuk (Elder, Johnson és Crosnoe, 2003; Hitlin és Kirkpatrick, 2015; Kok, 2007). Az egyéni döntések vizsgálata alapján érthető meg például a termékenység csökkenése vagy a korai nyugdíjba vonulás elterjedése is. Így a kutatásom egyik kiemelt célja az, hogy felderítse a makroszintű demográfiai folyamatok mögött meghúzódó mikroszintű mechanizmusokat.

Továbbá a szubjektív jólét változásának a vizsgálata fel tudja hívni a figyelmet azokra a csoportokra is, amelyek nagyobb kockázatnak vannak kitéve egy adott életszakaszban (Ferraro és Shippee, 2009). Mivel ez életutak egyre instabilabbá és kiszámíthatatlanabbá váltak, az egyes életesemények hatása is egyre heterogénebb lett (Kohli, 2007; Macmillan, 2005). Továbbá az életút elmélet kihangsúlyozza azt is, hogy az egyes életszakaszok szorosan összefüggnek egymással. Így a társadalmi csoportok eltérően tapasztalhatják meg ugyanazt az életeseményt, mivel e társadalmi csoportok eltérő előnyöket és hátrányokat halmoznak fel az életük során (Kohli, 2007; Kok, 2007). Így ez a kutatás az egyes életesemények különböző csoportokra gyakorolt heterogén hatását is megvizsgálja. Például külön figyelmet szentel az egyedülálló szülők helyzetének tárgyalására, valamint az önkéntesen és nem önkéntesen nyugdíjba vonulók összehasonlítására. E disszertáció ezen csoportok vizsgálatán keresztül az életút során kialakuló egyenlőtlenségeket is vizsgálja.

Bár a nemzetközi kutatásokban az életesemények szubjektív jólétre gyakorolt hatása iránt egyre növekvőbb az érdeklődés, mi még keveset tudunk erről a témáról Magyarországra vonatkoztatva. Azonban a kérdés vizsgálata kiemelkedően fontos lenne, mivel általában Magyarországon az egyik legalacsonyabb a szubjektív jólét az OECD országok közül (Guriev és Zhuravskaya, 2009). Érdekes továbbá, hogy a gazdasági fellendüléssel párhuzamosan általában növekedni szokott a szubjektív jólét átlaga is, Magyarországon azonban a 1980 és 2004 közötti gazdasági javulás a szubjektív jólét csökkenésével járt együtt (Sacks, Stevenson és Wolfers, 2010). Továbbá Magyarország eltér gazdasági,

társadalmi és kulturális tekintetben is a sokat vizsgált (többségben nyugat európai) országoktól, ami feltehetően a korábbi kutatásokhoz képest eltérő eredményekhez vezethet az életesemények és a szubjektív jólét kapcsolatának a vizsgálatakor. Például Magyarországon alacsonyabb az életszínvonal, amely korlátozhatja az egyéneket a “boldogságuk keresésében” (Draxler és Van Vliet, 2010; Manning, 2004; Polese és mtsai., 2014). Így ez a disszertáció külön figyelmet fordít a magyar kontextus tárgyalására. Végezetül, Magyarországon még senki sem kísérelte meg az életesemények és a szubjektív jólét közötti oksági viszony megbecslését, annak ellenére, hogy a nemzetközi szakirodalomban egyre kifinomultabb módszerekkel kutatják a témát (Baetschmann, és mtsai., 2016; Balbo és Arpino, 2016; Sironi és Billari, 2013).

A korábbi hazai kutatások a témában jellemzően statisztikai együtt járások vagy keresztmetszeti elemzéseken alapultak. (Hajdu és Hajdu, 2013; Lengyel és Janky, 2002; Molnár és Kapitány, 2006; Murinkó, 2007). Ez a kutatás először használja a párosítás módszerét a magyar helyzet vizsgálatára. A longitudinális adatokon történő párosítási módszerrel már bizonyos események (például a gyerekvállalás) hatását vizsgálták a nemzetközi irodalomban, azonban a nyugdíjba vonulás hatását így még nem kutatták.

1.2. Kutatási kérdések

A fentebb leírt célok eléréséhez a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

Az első kérdés azt tárgyalja, hogy *hogyan hat a gyerekvállalás az általános szubjektív jólétre Magyarországon*. Ez a kérdés további alkérdéseket is tartalmaz, e szerint a gyerekvállalás hatását nemcsak (1/a) általában vizsgáltam, de külön (1/b) a szülő neme szerint és (1/c) a gyerekek száma szerint is.

A második kérdés a *nyugdíjba vonulás általános szubjektív jólétre gyakorolt hatását* méri fel magyar viszonylatokban. Itt is két alkérdést különítettem el. Először is megvizsgáltam, hogy milyen hatása van a (2/a) nyugdíjba vonulásnak általában. Majd összevettem, hogy (2/b) milyen eltérő hatása van a nyugdíjba vonulásnak azokra, akik ezt az életeseményt önkéntesen vállalták azokhoz képest, akik a munkaerő-piaci helyzetüknél fogva szorultak ki a munkaerőpiacról, és mentek nyugdíjba.

Végül ez a disszertáció azzal kérdéssel is foglalkozik, hogy az egyes háztartási életciklusok, hogyan befolyásolják az egyes életterületekkel való elégedettséget. A következő életciklusok hatását vizsgálom meg; (3/a) fiatal, gyermek nélküli; (3/b) társsal és fiatal, gyerekekkel együttélő; (3/c) társsal és idősebb, gyerekekkel együttélő; (3/d) egyedülálló szülő; (3/e) középkorú, gyermek nélküli; (3/f) időskorú, gyermek nélküli, társsal élő; és végül (3/g) időskorú, gyermek és partner nélkül élő. Továbbá a következő életterületekkel való elégedettséget vizsgáltam: elégedettség az élete eddigi alakulásával, jövőbeli kilátásokkal, életszínvonallal, családi kapcsolatokkal, egészségi állapottal, munkával, lakással, lakókörnyezettel, jövedelemmel és mindent egybe vetve az élettel.

Mind a három kérdéssel egy külön empirikus fejezetben foglalkozom. Így az első és a második fejezet egy adott életesemény hatását vizsgálja a szubjektív jólétre, nevezetesen a gyerekvállalást és a

nyugdíjba vonulást. Ezekben a fejezetekben a szubjektív jólét az étellel való általános elégedettséget méri. Ennek a két tanulmánynak az az előnye, hogy longitudinális adatbázist használ, amely pontosabb statisztikai becslést tesz lehetővé (lásd a következő fejezetben). Ezzel szemben a harmadik tanulmány nemcsak az étellel való általános elégedettséget méri, hanem lehetővé teszi az egyes életterületekkel való elégedettség vizsgálatát is. Azonban ez a tanulmány egy keresztmetszeti adatbázist használ, amely torzítottabb becslést eredményezhet. Így a harmadik és a másik két tanulmány kiegészítik egymást, mivel az első kettő a longitudinális adatbázisnak köszönhetően pontosabb becslést tud adni az oksági kapcsolatokra, amíg a harmadik elősegíti az egyes események hatásának mélyebb megértését a többféle életterületekkel való elégedettség vizsgálatával kapcsolatban.

1.3. Adatok

A fentebb leírt három kutatási kérdést különböző adatbázisokon vizsgáltam. Az első és a második kérdés tárgyalásához egy longitudinális, amíg a harmadik kérdés vizsgálatához egy keresztmetszeti kutatás adatait használtam.

Longitudinális adatok:

Az első és a második empirikus tanulmány elemzése az Életünk Fordulópontjai panel vizsgálat négy hullámán alapszik. Az első hullám adatainak felvételére 2001-ben, a másodikra 2004-ben, a harmadikra 2008-ban és végül a negyedikre 2012-ben került sor. A disszertáció azonban csak azoknak a hullámoknak az adatait használja, amelyben a szubjektív jólétre vonatkozó kérdés szerepel (ez az első, második és a negyedik hullám). Az első hullám adatai reprezentatívak voltak a magyar 18-75 év közötti lakosságra. A későbbi hullámokban minden vizsgálat során kiegészítették a lekérdezettek körét az újabb és újabb fiatal korosztállyal. Így az utolsó hullám a 18-86 év közöttiek válaszait tartalmazta.

A longitudinális adatokra jellemző a minta egy részének a lemorzsolódása. Ebben a kutatásban a kezdeti válaszadónak (16363 fő) csak a fele (8103 fő) vet részt az utolsó hullámban is. A lemorzsolódás leggyakoribb oka a válaszmegtagadás volt. Az első és a második hullám között a minta 6%-a morzsolódott le válaszmegtagadás miatt, amíg ez az arány 11%-ra nőtt a negyedik hullámra. Azonban a minta előnye a többi longitudinális kutatáshoz képest az, hogy alacsony az új, ismeretlen helyre történő költözés miatti lemorzsolódás (8%). A lemorzsolódás – a többi hiányzó adathoz hasonlóan – torzítást okozhat az eredményekben. Ennek kezelésére szelektív lemorzsolódást kompenzáló súlyokat használtam a becslések során (bővebben a súlyokról lásd Bartus [2015]).

Keresztmetszeti adatok:

A harmadik tanulmány adatai 1000 fős, országos, véletlenszerű mintavételen alapulnak, felvételüket az Ipsos Zrt. munkatársai végezték 2014 márciusában. A kérdőívet Neulinger Ágnes, Melles Katalin és Radó Márta állította össze.

A megkérdezett személyek mindig a háztartások főbevásárlói voltak, azonosításuk a következő kérdés segítségével történt: *„Önknél a család melyik tagja szokott leggyakrabban bevásárolni (a vásárlási*

listát elkészíteni), ki dönt a vásárlásról?” E szűrőkérdésre azért volt szükség, mert elemzésünkben a kezelést egy háztartás szintű kérdés adja (háztartás életciklusa), azonban a kimeneteli változóját (a szubjektív jólét) csak egyéni szinten lehet mérni. A háztartástagok közül azért a főbevásárlót kérdeztük meg, mert valószínűleg ez a személy tud általában a legjobban beszámolni a háztartás bevételeiről, kiadásairól és helyzetéről.

Az adatfelvétel során az egyének neme, kora, családi állapota, (ha volt) társuk kora, illetve (ha volt) a háztartásban élő gyermekek száma és kora alapján meghatározott tíz életciklus szakaszhoz 100-100 főt választottunk, annak érdekében, hogy mindegyik megfelelő elemszámmal legyen jelen a mintában. A rétegzett mintavételnek köszönhetően, azonban mintánk nem volt reprezentatív az ország teljes lakosságára. Az elemzéshez az Ipsos munkatársai által létrehozott súly változót használtuk, amely lehetővé tette, hogy következtetéseket vonjunk le az országos jólét alakulásáról.

2. A felhasznált módszerek

Tanulmányom célja az életciklus és a szubjektív jólét között fennálló oksági viszony feltérképezése a Rubin- Holland modell alapján (Holland, 1986; Rubin, 1974, 1978), amit gyakran használnak fogalmi keretként a hatásvizsgálatok során. Ezen elméleti keret alapján a kulcsváltozókat kezelésnek (itt életcikluscsoportba tartozás) és kimenetelnek (itt szubjektív jólét) hívjuk.

Az oksági következtetések levonásához elméletileg össze kellene vetni egy adott életciklusba tartozó egyén szubjektív jólétét azzal a szubjektív jóléttel, amivel akkor rendelkezne, ha egy másik életcikluscsoportba tartozna. Tekintettel arra, hogy egy egyén egyszerre csak egy életcikluscsoportba tartozhat, ezért ez az összehasonlítás nem valósítható meg a gyakorlatban (ezt nevezik az ökonometriában identifikációs problémának) (Imbens és Wooldridge, 2009; Kézdi, 2004).

Amíg a tényellentétes változás értéke nem adható meg, addig ennek a változásnak a várható értéke megbecsülhető a kísérleti elrendezés segítségével. A kísérleti elrendezés egyik legnagyobb előnye, hogy a kontroll csoport (akik nem kapták meg a kezelést) és a kezelt csoport (akik megkapták a kezelést) csak véletlenszerűen térnek el egymástól minden vizsgált és nem vizsgált változó szerint. Ezt a tulajdonságot az biztosítja, hogy a kísérlet során véletlenszerűen dől el, hogy ki kerül a kezelt, és ki kerül a kontrollcsoportba. Ennek köszönhetően a két csoport kimeneteli változójában mért különbség megadja a kezelés hatását.

Mindez azonban – a kísérletek előnyös tulajdonságai ellenére – számos esetben nem valósítható meg, vagy nem előnyös az alkalmazása. Az így tervezett kutatás ugyanis gyakran túl idő- vagy pénzigényes. Továbbá számos kezelés nem végezhető el véletlenszerűen a vizsgálati alanyokkal, hiszen ennek gyakran morális vagy politikai akadálya van, máskor pedig egyszerűen a kezelést nem is lehet véletlenszerűen megvalósítani. Ez az utóbbi eset áll fenn a jelen kutatási kérdés esetében is, mivel a kutató nem döntheti el önkényesen, hogy ki szüljön gyermeket, és ki nem. Így az életciklusok hatásának

vizsgálatához nem használhatunk kísérleteket, csak megfigyelési adatokat elemezhettem (lásd Ho és szerzőtársai [2007] összefoglaló munkáját).

A megfigyelési adatok esetében azonban a kezelt- és a kontrollcsoport alapvetően eltér egymástól (Rosenbaum, 2002). Így tekintettel arra, hogy a kezelés nem random történik, ezért a különböző életciklusba tartozó egyének szisztematikusan eltérnek egymástól. Emiatt – szemben a tervezett kísérletekkel – a megfigyeléses adatok esetében a kontroll- és a kezelt csoport kimeneteli változójának egyszerű összevetése nem megfelelő módszer a hatás becslésére. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az adott életcikluscsoportba tartozó egyének alapvetően eltérnek más életcikluscsoport tagjaitól (például más az iskolai végzettségük), így a szubjektív jólét közötti eltérést nem csak az határozza meg, hogy különböző életcikluscsoportba tartoznak.

Számos statisztikai módszer létezik arra, hogy miként lehet megfigyeléses adatokkal oksági következtetéseket levonni. Ezek közül ki lehet emelni a jól ismert regressziós módszereket, az instrumentális változók használatát, a longitudinális adatelemző módszereket, és a párosítási módszert. Ebben a disszertációban a párosítási és a regressziós módszer együttes alkalmazásával becslök oksági kapcsolatokat.

A párosítási módszerekkel lehetőség nyílik arra, hogy a megfigyeléses adatokkal a lehető legjobban lehessen reprodukálni egy kísérleti elrendezést (Diamond & Sekhon, 2013; DuGoff, Schuler, & Stuart, 2014; Holland, 1986; Rubin, 1974; Stuart, 2010). Minden kezelt személyhez párosítunk egy vagy több nem kezelt személyt, aki(k) a kezelést leszámítva minden más tekintetben - amennyire csak lehetséges - hasonlít(anak) az adott kezelt személyhez. Vagyis az eredeti adatbázist leszűkítjük egy olyan adatbázisra, ahol a kontrollcsoport és a kezelt csoport az összes megfigyelhető változó szerint hasonló. A létrehozott párok eredményváltozóinak az összevetésével megbecsülhetjük a kezelés hatását. A párosítás elvégzésére többféle módszer létezik, amelyek közül ebben a disszertációban a genetikus párosítási módszert alkalmazom. Ennek a módszernek az az előnye, hogy jelentősen csökkenti a torzítást az eddigi párosítási módszerekhez képest (Diamond és Sekhon, 2013).

A párosítási módszer csupán a megfelelő egyensúlyt teremti meg a kezelt és a kontrollcsoport között, vagyis a két csoportot hasonlóvá transzformálja a megadott változók szerint, azonban a párosítás önmagában még nem képes megbecsülni az oksági kapcsolatot – ehhez regresszióra vagy t-próbára van szükségünk. DuGoff és szerzőtársai (2014) érvelése alapján a párosítás után érdemes többváltozós regressziót használni, és bevonni a párosítás során használt kontrollváltozókat, mert ezzel is tovább javíthatjuk az egyensúlyt a kezelt- és a kontrollcsoport között. A szerzők ugyanakkor azt is kiemeli, hogy a párosítást mindenképpen el kell végezni a regressziós eljárás előtt, mivel pusztán a regresszió torzított becslést adhat. A torzítás regressziós becslés során akkor lép fel, ha nincsenek megfelelő párok a kontrollcsoport és a kezelt csoport elemei között (extrapolációból származó torzítás), vagy ha nem a megfelelő parametrikus modellt illesztünk az adatokra (intrapolációból származó torzítás) (DuGoff és mtsai., 2014; Ho és mtsai., 2011; King és Zeng, 2006; Kuo, 2001).

Végezetül, amikor a longitudinális adatok elérhetőek voltak (az első és a második tanulmány esetében), akkor a párosítást longitudinális adatokon végeztem el. A longitudinális adatok használatával tudok kontrollálni az összes (megfigyelt és nem megfigyelt) időben állandó változóra (Allison, 1990), a párosítással pedig a megfigyelt változókra tudok kontrollálni. Így a longitudinális adatokon végzett párosítással közelebb kerülünk az oksági kapcsolatok megbecsüléséhez. Azonban még ezzel a módszerrel se tudok kontrollálni a nem megfigyelt időben változó tényezőkre. Így szenzitivitás elemzéssel teszteltem, hogy az eredményeimet mennyire befolyásolja az, hogy nem kontrolláltam minden lehetséges változóra (Rosenbaum, 2002). Azonban fontos kiemelni, hogy még ezek után sem tudok oksági következtetéseket levonni, csak becslést tudok adni ezek mértékére.

3. Az értekezés eredményei

3.1. A gyermekvállalás hatása az általános szubjektív jólétre

Kutatási előzmények:

A fejlődő országokban évtizedek óta a termékenységi ráta a természetes reprodukcióhoz szükséges érték alá szorult. Ez a jelenség mind a tudósokat, mind a politikusok figyelmét megragadta. Az elmúlt években egy új hipotézis merült fel ennek a jelenségnek a magyarázatára. Eszerint a termékenységi kedv azért csökkent, mert a potenciális szülők nem látják ezt az életeseeményt kellően kielégítőnek (Aassve, Arpino és Balbo, 2016; Billari, 2009; Margolis és Myrskylä, 2015). Ennek megfelelően rohamosan elkezdett nőni azoknak a nemzetközi tanulmányoknak a száma, amely a gyerekvállalás szubjektív jólétre gyakorolt hatását vizsgálják. Az eddigi longitudinális adatokon végzett kutatások azt mutatták, hogy a gyerekvállalás általában pozitívan hat a szubjektív jólétre (Balbo és Arpino, 2016; Baranowska és Matysiak, 2011; Kohler, Behrman és Skyttthe, 2005; Mikucka, 2016; Pollmann- Schult, 2014). Azonban a gyerekvállalás hatása eltérő lehet különböző helyzetekben. Például, a gyerekvállalás hatása időben változik, ahogy a gyermek felnő. Valamint az első és a későbbi gyerekek eltérő hatást váltanak ki a szüleikben. Végül a gyerekvállalásnak más hatása lehet a férfiakra és a nőkre nézve. (Angeles, 2010; Baetschmann és mtsai., 2016; Balbo és Arpino, 2016; Baranowska és Matysiak, 2011; Clark és mtsai., 2008; Clark és Georgellis, 2013; Keizer, Dykstra és Poortman, 2010; Kohler és mtsai., 2005; Mikucka, 2016; Myrskylä és Margolis, 2014; Pollmann- Schult, 2014)

A gyerekvállalás szubjektív jólétre gyakorolt hatását négy elmélettel magyarázhatjuk meg. Először is a *gyermek értéke elmélet* szerint a gyerek a szülőknek különböző igényeit képes kielégíteni, így ez az elmélet pozitív kapcsolatot feltételez a két kulcsváltozó között (Hoffmann és Hoffmann, 1973). Másodsor, a pozitív következmények mellett a gyerekvállalásnak vannak *költségei* (pénzügyi, érzelmi, vagy időbeli költségek) is, így ez az életeseemény negatív következményeket is maga után vonhat (Hansen, 2012). A *költségek és a jutalom elmélete* (angolul: *demand and reward theory*) szerint a gyerekvállalással kapcsolatos költségek és jutalmak képesek semlegesíteni egymást. Mivel a gyerekvállalásból eredő jutalmak csökkennek, ahogy a gyerek felnő, ezért a gyerekvállalás pozitív

hatása az idő múlásával csökken (Nomaguchi, 2012; Nomaguchi és Milkie, 2003; Umberson, Pudrovska, és Reczek, 2010). Végül *alapérték-elmélet* (angolul: *set-point theory*) szerint az egyének rendelkeznek egy beállítódással, amely meghatározza a szubjektív jólétük alapállapotát és ettől a szinttől csak ideiglenesen térnek el különböző életesemények hatására (Headey és Wearing, 1989; Kammann, 1983; Lykken és Tellegen, 1996). Így a gyerekvállalás hatása csak ideiglenes.

Eredmények:

Általában ez a kutatás azt találta, hogy a gyerekvállalásnak Magyarországon pozitív és hosszantartó hatása van a szubjektív jólétre. Ez az eredmény hasonló néhány korábbi kutatási eredményhez (Baetschmann és mtsai., 2016; Mikucka, 2016; Pollmann- Schult, 2014), és alátámasztja a gyermek értéke elméletet (Hoffmann és Hoffmann, 1973; Nauck, 2007). Kutatásom alapján a gyerekvállalás hatása hosszú távon is pozitív, habár annak mértéke idővel csökken. Ez az eredmény összhangban van a költség és a jutalom elmélettel (Nomaguchi, 2012), de nem felel meg az alapérték-elmélet várakozásainak (Headey és Wearing, 1989; Kammann, 1983; Lykken és Tellegen, 1996). Végezetül a csökkentő hatást a magyar kontextus is kiválthatja. Ebben az országban ugyanis a szociális ellátórendszer - nemzetközi mércék szerint - hosszú ideig (3 évig) támogatja azt, hogy a szülők otthon maradjanak a gyerekekkel. Ez rövidtávon csökkenti a gyerekvállalás költségeit, de hosszútávon rontja az otthon maradó szülő (általában a nők) munkaerő-piaci helyzetét (Bartus és mtsai., 2013).

Kutatásom a gyerekszám szerint is megvizsgálta a gyermekvállalás hatását. Ez alapján mind az első, mind a második gyerek tartósan növeli a szubjektív jólétet. Ez az eredmény nemzetközi összehasonlításban kirívónak számít, mivel a korábbi kutatások közül csak Mikucka (2016) találta azt, hogy még a második gyerek születésének is van hosszú távú hatása. Továbbá ez az eredmény azt a kérdést is felveti, hogy miért ilyen alacsony a második gyereket vállalók aránya Magyarországon, ha még ez a gyerek is jelentősen hozzájárulhatna a szubjektív jólét növekedéséhez. Ennek a paradoxonnak a megértése már csak azért is lényeges lenne, mert Magyarországon az alacsony gyerekszám annak tudható be, hogy a második gyerekek nem születnek meg (Szalma és Takács, 2015).

Végezetül megvizsgáltam a gyermekvállalás hatását a szülő neme szerint is. Azt találtam, hogy a nők rövid- és hosszútávon is jól járnak a gyermekvállalással. Ezzel szemben a férfiaknak csak rövidtávon nő meg a szubjektív jólétük, amíg hosszútávon a szubjektív jólétük visszaigazodik a gyermek születése előtti szinthez. Ez az eredmény összhangban van azzal, amit más közép-kelet-európai országokban találtak, pontosabban Lengyelországban (Baranowska és Matysiak, 2011) és Bulgáriában (Sironi és Billari, 2013). Ez az eredmény valószínűleg a régió sajátossága, mert ezeken az országokon kívül máshol nem találtak hasonló eredményt. Ugyanakkor ez az eredmény lényeges, mert a gyermekvállalás a szülők közös döntése, így mindkét nem tapasztalata lényeges a további gyerekek vállalásában (Aassve és mtsai., 2016). Így az az eredmény, hogy az apák nem lesznek boldogabbak, lehet, hogy hosszútávon hozzájárul az alacsony termékenységhez. Úgy vélem, hogy a jövőben ennek a kérdésnek a további vizsgálata fontos lenne.

Összefoglalva, Magyarországon annak vizsgálata, hogy hogyan változik a szubjektív jólét a gyerekvállalást követően, csak korlátozottan járul hozzá az alacsony termékenységi mutatók megértéséhez. Egyetlen olyan eredmény, amely megmagyarázhatná az alacsony termékenységet, az apákra történő hatás. Az apákra ugyanis csak rövidtávon hat pozitívan a gyerek érkezése, de hosszú távon ez az esemény nem befolyásolja őket. Azonban minden más itt vizsgált csoport pozitív változásokat él meg a gyermekek születését követően, és még a második gyermek megszületése is elégedettebbé teszi a szülőket. Így az alacsony termékenységnek Magyarországon feltehetően más oka van, mint a szubjektív jólét gyermekvállalást követő nem megfelelő alakulása.

3.2. Nyugdíjba vonulás hatása az általános szubjektív jólétre

Kutatási előzmények:

Egyre nagyobb szakpolitikai érdeklődés váltott ki annak vizsgálata, hogy a nyugdíjba vonulás milyen szerepet játszik az egyén életében. Ennek az életeseménynek a hatása ugyanis segíthet a nyugdíjrendszer működésének az értékelésében. Napjainkban pedig a nyugdíjrendszer fokozott figyelmet követel az előregedő társadalmakban. Ezekben az országokban ugyanis a nyugdíjrendszerek fenntarthatósági problémákkal küzdenek a költségvetés nyugdíjkiadásainak megtöbbszöröződése miatt. Azonban annak ellenére, hogy a nyugdíjba vonulás hatásának a vizsgálata kiemelten fontos téma, még mindig keveset tudunk mondani ennek az életeseménynek a szubjektív jólétre gyakorolt hatásáról. Az eddigi nemzetközi kutatásokban egymásnak ellentmondó eredményeket születtek. Továbbá számos tanulmány azt találta, hogy a nyugdíjba vonulás hatása dinamikusan változik a nyugdíjba vonulást követően, valamint ez a hatás lényegesen eltérhet a különböző társadalmi csoportok esetében (Henning és mtsai., 2016; Luhmann és mtsai., 2012; Wang, Henkens és van Solinge, 2011). Ennek megfelelően ez a tanulmány a szubjektív jólét változását követi nyomon rövid- (0-3 évvel a nyugdíjba vonulás után) és hosszútávon (8-11 évvel az eseményt követően). Valamint azt is megvizsgálom, hogy milyen eltérő hatása lehet a nyugdíjba vonulásnak azokra, akik önkéntesen vagy nem önkéntesen lépnek ki a munkaerőpiacról.

Számos elméleti keret kínál magyarázatot a nyugdíjba vonulás szubjektív jólétre gyakorolt hatásáról. Az egyik ilyen elmélet a *szerep elmélet* (angolul: *role theory*), amely szerint a foglalkoztatottságnak központi szerepe van az egyén identitásának formálásában, és ennek megfelelően az egyén szerepének kijelölésében is. Ez alapján a szubjektív jólét csökkenését várhatjuk a munkaerőpiacról való kilépéstől, mivel ilyenkor az egyének elveszíthetik az egyik fontos szerepüket. Ezzel szemben a *szerepkényszer elmélet* (angolul: *role-strain theory*) szerint a munkaerőpiacról való kilépéskor az egyén megszabadul a munkahelyi elvárásoktól, ami a szubjektív jólét javulását okozhatja. Továbbá kiemelném még a *folymatosság-elméletet* (angolul: *continuity theory*), amely szerint az egyén arra törekszik, hogy fenntartsa értékeit, önbecsülését és életstílusát, és ezért az inaktivitás a szubjektív jólét terén nem feltétlenül vezet változáshoz. (Kim és Moen 2001) Ezenkívül az előző fejezetben már ismertetett *alapérték-elmélet*, a gyermekvállaláshoz hasonlóan a nyugdíjba vonulásról is azt feltételezi, hogy nincsen hosszú távú hatása. Végezetül az *erőforrás-alapú dinamikus perspektíva* (angolul: *resource-*

based dynamic perspective) elmélete azt hangsúlyozza, hogy a nyugdíjba vonulás hatását az egyén erőforrásai (például az iskolai végzettsége és hogy önkéntesen vagy nem önkéntesen vonul nyugdíjba az illető) fogják meghatározni (Wang és mtsai., 2011).

Eredmények:

Ebben az elemzésben azt találtam, hogy a nyugdíjba vonulásnak nincsen szignifikáns hatása a szubjektív jólétre Magyarországon. Ez az eredmény összhangban van számos nemzetközi kutatással (Henning és mtsai., 2016; Luhmann és mtsai., 2012; Wang, Henkens és van Solinge, 2011). Továbbá megerősíti a folytonosság elméletet, amely szerint az egyén a szubjektív jóléte fenntartására törekszik az életútja során. Az elemzésem visszajelzést ad a magyar nyugdíjrendszer működéséről. Ez alapján a nyugdíjba vonulás lehet akadálymentes egy olyan országban is, ahol az életszínvonal alacsonyabb. Továbbá a pozitív kapcsolat hiánya arra is felhívja a figyelmet, hogy az országban tapasztalható széleskörűen elterjedt korai nyugdíjazás oka nem az, hogy ez az életesemény elégedettebbé teszi az embereket.

A nyugdíjba vonulás vizsgálatán túl ez a fejezet kitért a nyugdíjba vonulás önkéntességére is. A párosítást követően szignifikáns oksági kapcsolatot találtam a nyugdíjba vonulás önkéntessége és a szubjektív jólét változása között. Vagyis az önkéntes nyugdíjba vonulók lényegesen magasabb szubjektív jólét gyarapodásról számoltak be, mint a hasonló jellegzetességgel bíró nem önkéntes társaik. Ez az eredmény hasonló a más országokban találtakéhoz (Barrett és Kecmanovic, 2013; Bender, 2012; Shultz és mtsai., 1998). De mégis Magyarországon különösen riasztó ez, mivel ebben az országban a nem önkéntesen nyugdíjba vonulók aránya az egyik legmagasabb az OECD országok közül (Dorn és Sousa-Poza, 2010; Kohli, 2014). Így a nem önkéntes nyugdíjba vonulás visszaszorítása kiemelten fontos lenne Magyarországon. Azonban különös figyelmet kell fordítani arra, hogy ez ne - a már úgymint magas - időskori munkanélküliséget növelje (Micheel, Roloff és Wickenheiser, 2011).

Végezetül a nyugdíjba vonulás önkéntessége nemcsak rövidtávon, de hosszú távon is meghatározó. Ez az eredmény ellentmond az *alapérték-elmélet* várakozásainak, ami korábban már több életesemény esetében helytállónak bizonyult (mint például a válás esetében), de más esetekben (mint például a munkanélküliség esetében) nem talált megerősítést (Lucas és mtsai., 2004; Clark 2008). Azonban ki kell emelni, hogy habár a nyugdíjba vonulás formája 8-10 évvel az esemény után is meghatározó, de ennek a hosszú távú hatásnak a mértéke alacsonyabb a rövid távú (0-3 évvel a nyugdíjba vonulás után) hatáshoz képest. Így teljes alkalmazkodásról nem beszélhetünk, de idővel valamelyest csökken a különbség az önkéntes és a nem önkéntes nyugdíjasok között.

3.3. Háztartási életciklusok hatása az általános és az életterületre vonatkozó szubjektív jólét mutatóira

Kutatási előzmények:

Az előző két fejezetben a gyermekvállalás és a nyugdíjba vonulás általános szubjektív jólétre gyakorolt hatását mértem. Azonban felmerül a kérdés, hogy (1) más életeseményeknek nincsenek-e hatásai a

szubjektív jólétre, és (2) ezek az életesemények nem hatnak-e különbözően az egyes életterületekre. Így ebben a fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a háztartási életsiklusok hogyan hatnak a különböző életterületekkel való elégedettséget mérő mutatókra. A korábbi kutatások többsége csak bizonyos életeseményekre vagy életterületekre koncentrált. Eddig több életsiklust és több életterülettel való elégedettségi mutatót egyszerre csak feltáró jelleggel vizsgáltak (Bardo, 2017; Schafer, Mustillo és Ferraro, 2013).

A nemzetközi kutatások az idősödés hatásáról egymásnak ellentmondó eredményeket szültek. A nyugat-európai országok esetében a leggyakrabban azt találták, hogy a szubjektív jólét egy U-alakú görbét követ az egyének idősödésével (Clark és Oswald, 1994, 2006; McAdams, Lucas és Donnellan, 2012; Lang, Llewellyn, Hubbard, Langa és Melzer, 2011; Van Landegham, 2008, 2012; Blanchflower és Oswald, 2008). Ez azt jelenti, hogy egy átlagos ember szubjektív jóléte fiatal és időskorában tetőzik és középkorúaknál éri el a minimumát. Azonban mások azt találták, hogy az U-alakú kapcsolat eltűnik, ha kontrollálunk a társadalmi és gazdasági státuszra (Gwozdz és Sousa-Poza 2010, Frijters és Beaton 2012, Kassenboehmer és Haisken-DeNew 2012). Végül megint mások csökkenő (Gwozdz és Sousa-Poza 2010) vagy nem szignifikáns kapcsolatot találtak a kor és a szubjektív jólét között (Costa és mtsai., 1987). Így az idősödésnek más a hatása különböző országokban.

Az idősödés és a szubjektív jólét közötti kapcsolatot Magyarországon is vizsgálták már úgy, hogy kiszűrték a társadalmi és gazdasági státusz hatását. Ezen kutatások többsége U alakú kapcsolatot talált a két változó között (Blanchflower és Oswald, 2008; Graham és Pozuelo, 2017; Hajdu és Hajdu, 2013; Molnár és Kapitány, 2006; Spéder és Kapitány, 2002). Csak néhány kutatás talált nem szignifikáns kapcsolatot (Murinkó, 2007), vagy csökkenő trendet¹ (Lengyel és Janky, 2002).

Eredmények:

Annak ellenére, hogy a legtöbb korábbi kutatás U-alakú kapcsolatot talált a kor és az általános szubjektív jólét között (Blanchflower és Oswald, 2008; Graham és Pozuelo, 2017; Hajdu és Hajdu, 2013; Molnár és Kapitány, 2006; Spéder és Kapitány, 2002), ezt a kapcsolatot csak részben erősítette meg a kutatásom. Az U-alakú kapcsolat, akkor teljesülne, ha az idősök és a fiatalok szubjektív jóléte lenne a legmagasabb a populációban. Egyrészt ez a kapcsolat nem teljesült, mert a fiatal gyermektelenek nem rendelkeznek átlag feletti szubjektív jóléttel (ami valószínűleg az átlag alatti lakással való elégedettségük miatt van). Továbbá az idős egyedülállóknak is csupán átlagos az általános jólétük. Másrészt viszont a párral és gyermek nélkül élő idős emberek valóban átlag feletti szubjektív jólétről számoltak be. A párral és a pár nélkül élő idősök közötti különbség lecsapódik az eltérő életterülettel való elégedettségükben is. A partner jelenléte számos területtel való kiemelkedő elégedettséghez vezet (pontosabban az életúttal, a jövőbeli kilátásokkal és a családi kapcsolatokkal való elégedettséghez). Azonban az egyedül élő idősök átlagon felül elégedettek voltak a jövedelmükkel, ami nem volt igaz a partnerrel együtt élő idősekre.

¹ Ez a kutatás azonban nem vonta be a kor változó négyzetét, ami a nem lineáris kapcsolatot mutathatta volna.

Kutatásomban továbbá azt találtam, hogy a gyermekvállalásnak kezdetben pozitív hatása van az általános szubjektív jólétre. Ez az eredmény összhangba van a korábbi nemzetközi kutatások többségével (Angeles, 2010; Balbo és Arpino, 2016; Baranowska és Matysiak, 2011; Kohler és mtsai., 2005; Mikucka, 2016). Az életterületekkel való elégedettség vizsgálata nagyobb rálátást enged azon okokra, amelyek a gyermekvállalás kezdeti pozitív hatását eredményezik az általános szubjektív jólétre. Ebben a kutatásban azt találtam, hogy a párral gyermeket vállalók átlagon felül elégedettek a családi kapcsolataikkal. Így valószínűleg ez az életterület az, amely felelős a gyermekvállalást követő általános szubjektív jólét megugrásáért is.

Ugyanakkor, a gyermek jelenléte nem vezet minden esetben magasabb szubjektív jóléthez. Csak azok a szülők voltak az átlagosnál elégedettebbek, akik együtt éltek a partnerükkel és a legkisebb gyermekük hat éven aluli volt. Ezzel szemben az egyedülálló szülők és az idősebb gyermekkel rendelkező szülők már nem voltak az átlagosnál elégedettebbek. Továbbá a párral és gyermek nélkül élő idősök átlag feletti szubjektív jóléte jelentheti azt, hogy a gyermek elköltözése otthonról egy pozitív életesemény a szülők számára.

3.4. Az eredmények összefoglalása

Eben a fejezetben a három tanulmány eredményeinek az összefoglalására törekszem, azonban ki kell emelni, hogy ezek a tanulmányok csak korlátozottan vethetőek össze, mivel némileg eltérő populációt írnak le (az első két tanulmány az egész országra reprezentatív, amíg a harmadik tanulmány a főbevásárlók helyzetét írja le, akik tipikusan nők).

Ebben a disszertációban azt találtam, hogy a szubjektív jólét alakulása nagyban változik az életút során. Amíg a korábbi tanulmányok általában azt találták, hogy az általános szubjektív jólét az életkor előrehaladtával egy U-alakú görbét követ, addig ezt a kapcsolatot a jelenlegi kutatás csak részben erősítette meg. Az elemzéseim alapján az elvárásokkal ellentétben a fiatal gyermektelenek és az idős egyedülállók nem rendelkeznek átlagon felüli szubjektív jóléttel. Ugyanakkor az elvárásoknak megfelelően azok az idősök, akik a párjukkal és a gyermekük nélkül élnek, kiemelkedően magas szubjektív jólétről számoltak be.

Mind a longitudinális, mind a keresztmetszeti kutatás megerősítette, hogy a gyermekvállalásnak kezdetben pozitív hatása van. Azonban a két elemzés egymásnak ellentmondó eredményekhez vezetett abban a tekintetben, hogy hogyan alakul a gyermekvállalás hatása hosszútávon. A longitudinális kutatás azt találta, hogy habár az idővel csökken a gyermekvállalás hatása, de még hosszú távon (7-10 évvel a gyermek születése után) is szignifikáns marad ez a hatás. Ezzel szemben a keresztmetszeti kutatás azt találta, hogy a gyermekvállalásnak csak rövidtávon (amíg a legkisebb gyerek 6 éves lesz) van pozitív hatása. A két fejezet közötti ellentmondás oka lehet az eltérő módszertan vagy a különböző mintaösszetétel is. Azonban az is lehet, hogy a gyermekvállalás hatása pozitív, amíg a gyerek 10 éves lesz, és utána ez a hatás elolvad.

A harmadik tanulmány hozzájárult a gyerekvállalás komplex hatásának a megértéséhez azzal, hogy az egész élettel való elégedettségen túl megvizsgálta a különböző életterületekre gyakorolt hatásokat is. Először is azt találtam, hogy a gyerekvállalásnak nincsenek negatív következményei az egyik életterületre sem, amennyiben a partnerével együtt él a válaszadó. Ez az eredmény azt jelenti, hogy a gyerekvállalás költségei nem jelentkeznek a szubjektív mutatók terén. Továbbá általában a partnerrel közösen nevelt gyerek a családi kapcsolatokkal való elégedettség növekedéséhez vezet. Így ezen a területen bekövetkezett változások okozhatják az általános jólét növekedését.

Ez az elemzés azt is kimutatta, hogy a gyerekvállalásnak nem csak általában van pozitív hatása. Azt találtam, hogy az első és a második gyerek is rövid és hosszú távon növeli a szubjektív jólétet. Továbbá a nők szubjektív jóléte tartósan magas marad a szülés után, amíg a férfiaknál ez a pozitív hatás rövidtávon érvényesül.

Azonban ez az elemzés azt is kimutatta, hogy a gyerekvállalás nem jár feltétlenül együtt pozitív változásokkal. Először is a férfiak hosszútávon nem lesznek elégedettebbek az életükkel attól, hogy gyerekük születik. Másodszor az egyedülálló szülők ugyancsak nem tapasztalnak átlag feletti szubjektív jólétet. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy ez a csoport átlagosnál alacsonyabb mértékben elégedett a családi kapcsolataival, amíg azok, akik a párjukkal együtt nevelik a gyermeküket átlagon felül elégedettek ezzel az életterülettel. Végül azok a párjukkal együtt élő idős emberek, akikkel nem lakik együtt a gyerekük, átlagon felül elégedettek az életükkel. Ez az eredmény azt jelezheti, hogy a gyermek elköltözése otthonról egy pozitív életesemény a szülők életében.

Továbbá a második tanulmány bemutatta, hogy a nyugdíjba vonulás nem gyakorol szignifikáns hatást a szubjektív jólétre. Azonban az önkéntes és a nem önkéntes nyugdíjasok szignifikánsan eltérnek egymástól abban a tekintetben, hogy az érintettek hogyan élik meg ezt az életeseményt. Az önkéntes nyugdíjasok magasabb szubjektív jólétről számolnak be még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy ők már a nyugdíjazás előtt is jobb helyzetben voltak. Ebben a kutatásban csak korlátozottan tudtam vizsgálni, hogy a nyugdíjba vonulás hogyan hat a különböző életterületekre, mivel a harmadik tanulmány nem különítette el a nyugdíjasok csoportját. Azonban az idős korcsoportokról korábban tett állítások valamilyen szinten reflektálhatnak a nyugdíjasok helyzetére is, mivel ezen életciklus csoportok túlnyomó része nyugdíjas volt.

Ez a disszertáció számos területen hozzájárult a szakirodalom bővüléséhez. Először is kiterjesztette a kutatási kérdés vizsgálatát Magyarországra is. Másodszor, ez a kutatás nem korlátozódott a rövidtávú hatások vizsgálatára, hanem a hosszú távú hatásokat is felmérte. Harmadszor, az általános szubjektív jóléten túl az egyes életterületekre gyakorolt hatást is felmértem. Ezzel mélyebb bepillantást nyertünk az egyes események komplex következményeire. Negyedszer a választott módszertan is újítónak számít, mivel a korábbi módszerekhez képest közelebb visz minket az oksági kapcsolatok megbecsléséhez. A nemzetközi szakirodalomban alkalmaztak már párosítást longitudinális adatokon a gyerekvállalás hatásának a vizsgálatához (Balbo és Arpino, 2016; Sironi és Billari, 2013), de ezt a módszert még nem használták a nyugdíjba vonulás hatásának a felméréséhez. Továbbá a párosítás módszerével még nem

vizsgálták a hazánkban az életesemények hatását a szubjektív jólétre. Végül az empirikus hozzájáruláson túl, ez a disszertáció egy példa adatbázison bemutatta a különböző párosítási módszerek mögött meghúzódó számításokat, és ez alapján összehasonlította őket. Tudomásom szerint ilyen módon még senki se szemlélte ezeket a módszereket.

4. Főbb hivatkozások

- Aassve, A., Arpino, B., & Balbo, N. (2016). It Takes Two to Tango: Couples' Happiness and Childbearing. *European Journal of Population*, 32(3), 339-354. doi: 10.1007/s10680-016-9385-1
- Allison, P. D. (1990). Change scores as dependent variables in regression analysis. *Sociological Methodology*, 93-114. doi: 10.2307/271083.
- Angeles, L. (2010). Children and life satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, 11(4), 523-538. doi: 10.1007/s10680-016-9385-1
- Baetschmann, G., Staub, K. E., & Studer, R. (2016). Does the stork deliver happiness? Parenthood and life satisfaction. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 130, 242-260. doi: 10.2139/ssrn.2167277
- Balbo, N., & Arpino, B. (2016). The role of family orientations in shaping the effect of fertility on subjective well-being: A propensity score matching approach. *Demography*, 53(4), 955-978. doi: 10.1007/s13524-016-0480-z
- Baranowska, A., & Matysiak, A. (2011). Does parenthood increase happiness? Evidence for Poland. *Vienna Yearbook of Population Research*, 9, 307-325. doi: 10.1553/populationyearbook2011s307
- Bardo, A. R. (2017). A life course model for a domains-of-life approach to happiness: Evidence from the United States. *Advances in Life Course Research*, 33, 11-22. doi: 10.1016/j.alcr.2017.06.002
- Barrett, G. F., & Kecmanovic, M. (2013). Changes in subjective well-being with retirement: assessing savings adequacy. *Applied Economics*, 45(35), 4883-4893. doi: 10.1080/00036846.2013.806786
- Bartus, T. (2015). Lemorzsolódás és súlyozás az Életünk Fordulópontjai panelfelvételben [Drop-out and weighting in Turning Points of Life Course survey]. *Demográfia*, 58(4), 287-308. doi: 10.21543/Dem.58.4.3
- Bartus, T., Murinkó, L., Szalma, I., & Szél, B. (2013). The effect of education on second births in Hungary: A test of the time-squeeze, self-selection, and partner-effect hypotheses. *Demographic Research*, 28, 0_1. doi: 10.4054/DemRes.2013.28.1.
- Bender, K. A. (2012). An analysis of well-being in retirement: The role of pensions, health, and 'voluntariness' of retirement. *The Journal of Socio-Economics*, 41(4), 424-433. doi: 10.1016/j.socec.2011.05.010
- Billari, F. C. (2009). The happiness commonality: Fertility decisions in low-fertility settings. How generations and gender shape demographic change, Keynote address at *Conference on How Generations and Gender Shape Demographic Change: Toward Policies Based on Better Knowledge*, UNECE, Geneva, Switzerland. Retrieved from www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/docs/ggp/2008/GGP_2008_GGConf_Publ_1_Chapter-1.pdf
- Blanchflower, D. G., & Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science & Medicine*, 66(8), 1733-1749. doi: 10.1016/j.socscimed.2008.01.030
- Caldwell, J. C., & Schindlmayr, T. (2003). Explanations of the fertility crisis in modern societies: A search for commonalities. *Population Studies*, 57(3), 241-263. doi: 10.1080/0032472032000137790
- Clark, A. E., Diener, E., Georgellis, Y., & Lucas, R. E. (2008). Lags and leads in life satisfaction: A test of the baseline hypothesis. *The Economic Journal*, 118(529). doi: 10.1111/j.1468-0297.2008.02150.x

- Clark, A. E., & Georgellis, Y. (2013). Back to baseline in Britain: adaptation in the British household panel survey. *Economica*, 80(319), 496-512. doi: 10.1111/ecca.12007
- Clark, A. E., & Oswald, A. J. (1994). Unhappiness and unemployment. *The Economic Journal*, 104(424), 648-659. doi: 10.2307/2234639
- Clark, A. E., & Oswald, A. J. (2006). The curved relationship between subjective well-being and age. *Paris-Jordan Sciences Economiques Working Paper*(29).
- Costa, P. T., Zonderman, A. B., McCrae, R. R., Huntley, J. C., Locke, B. Z., & Barabano, H. E. (1987). Longitudinal analyses of psychological well-being in a national sample: Stability of mean levels. *Journal of Gerontology*, 42(1), 50-55. doi: 10.1093/geronj/42.1.50
- Diamond, A., & Sekhon, J. S. (2013). Genetic Matching for Estimating Causal Effects: A General Multivariate Matching Method for Achieving Balance in Observational Studies. *Review of Economics and Statistics*, 95(3), 932-945. doi: 10.1162/REST_a_00318
- Dorn, D., & Sousa-Poza, A. (2010). 'Voluntary' and 'involuntary' early retirement: an international analysis. *Applied Economics*, 42(4), 427-438. doi: 10.1080/00036840701663277
- DuGoff, E. H., Schuler, M., & Stuart, E. A. (2014). Generalizing observational study results: applying propensity score methods to complex surveys. *Health Services Research*, 49(1), 284-303. doi: 10.1111/1475-6773.12090
- Draxler, J., & Van Vliet, O. (2010). European social model: No convergence from the East. *Journal of European Integration*, 32(1), 115-135. doi: 10.1080/07036330903375230
- Elder Jr, G. H., Johnson, M. K., & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. In J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Eds.), *Handbook of the Life Course* (pp. 3-19): Springer.
- Ferraro, K. F., & Shippee, T. P. (2009). Aging and cumulative inequality: How does inequality get under the skin?. *The Gerontologist*, 49(3), 333-343.
- Frijters, P., & Beatton, T. (2012). The mystery of the U-shaped relationship between happiness and age. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 82(2), 525-542. doi: 10.1016/j.jebo.2012.03.008
- Guriev, S., & Zhuravskaya, E. (2009). (Un)happiness in transition. *The Journal of Economic Perspectives*, 23(2), 143-168. doi: 10.1257/jep.23.2.143
- Graham, C., & Pozuelo, J. R. (2017). Happiness, stress, and age: How the U curve varies across people and places. *Journal of Population Economics*, 30(1), 225-264. doi: 10.1007/s00148-016-0611-2
- Gwozdz, W., & Sousa-Poza, A. (2010). Ageing, health and life satisfaction of the oldest old: An analysis for Germany. *Social Indicators Research*, 97(3), 397-417. doi: 10.1007/s11205-009-9508-8
- Hajdu, T., Hajdu, G. (2013). Are more equal societies happier? Subjective well-being, income inequality, and redistribution. MT-DP – 2013/20, *MTA Discussion Papers*
- Hansen, T. (2012). Parenthood and happiness: A review of folk theories versus empirical evidence. *Social Indicators Research*, 108(1), 29-64. doi: 10.1007/s11205-011-9865-y
- Headey, B., & Wearing, A. (1989). Personality, life events, and subjective well-being: Toward a dynamic equilibrium model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(4), 731. doi: 10.1037/0022-3514.57.4.731

- Henning, G., Lindwall, M., & Johansson, B. (2016). Continuity in well-being in the transition to retirement. *GeroPsych : The Journal of Gerontopsychology and Geriatric Psychiatry*, 29(4):225-237. doi: 10.1024/1662-9647/a000155
- Hitlin, S., & Kirkpatrick, J. M. (2015). Reconceptualizing agency within the life course: The power of looking ahead. *American Journal of Sociology*, 120(5), 1429-1472. doi: 10.1086/681216
- Ho, D. E., Imai, K., King, G., & Stuart, E. A. (2011). MatchIt: nonparametric preprocessing for parametric causal inference. *Journal of Statistical Software*, 42(8), 1-28. doi: 10.18637/jss.v042.i08
- Hobcraft, J. (2006). The ABC of demographic behaviour: How the interplays of alleles, brains, and contexts over the life course should shape research aimed at understanding population processes. *Population Studies*, 60(2), 153-187. doi: 10.1080/00324720600646410
- Holland, P. W. (1986). Statistics and causal inference. *Journal of the American statistical Association*, 81(396), 945-960. doi: 10.1080/01621459.1986.10478354
- Imbens, G., & Wooldridge, J. M. (2009). Recent developments in the econometrics of program evaluation. *Journal of Economic Literature*, 47(1), 5-86. doi: 10.3386/w14251 doi: 10.3386/w14251
- Kammann, R. (1983). Across Time and Place1. *Journal of Psychology*, 12, 14-22.
- Kassenboehmer, S. C., & Haisken-DeNew, J. P. (2012). Heresy or enlightenment? The well-being age U-shape effect is flat. *Economics Letters*, 117(1), 235-238. doi: 10.1016/j.econlet.2012.05.013
- Keizer, R., Dykstra, P. A., & Poortman, A.-R. (2010). The transition to parenthood and well-being: the impact of partner status and work hour transitions. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 429. doi: 10.1037/a0020414.
- Kézdi, G. (2004). *Az aktív foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálatának módszertani kérdései: Közgazdaságtudományi Kutatóközpont.*
- Kim, J. E., & Moen, P. (2002). Retirement transitions, gender, and psychological well-being a life-course, ecological model. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 57(3), 212-222. doi: 10.1093/geronb/57.3.P212
- King, G., & Zeng, L. (2006). The dangers of extreme counterfactuals. *Political Analysis*, 131-159. doi: 10.1093/pan/mpj004
- Kohler, H.-P., Behrman, J. R., & Skytthe, A. (2005). Partner+ children= happiness? An assessment of the effect of fertility and partnerships on subjective well-being in Danish twins. *Population and Development Review*, 31(3), 407-445. doi: 10.1111/j.1728-4457.2005.00078
- Kohli, M. (2007). The institutionalization of the life course: Looking back to look ahead. *Research in Human Development*, 4(3-4), 253-271. doi: 10.1080/15427600701663122
- Kohli, M. (2014). Later retirement? Patterns, preferences and policies. *Studia Humanistyczne AGH. Contribution to Humanities*, 13(4), 19-34. doi: <http://dx.doi.org/10.7494/human.2014.13.4.19-32>
- Kok, J. (2007). Principles and prospects of the life course paradigm. Paper presented at the *Annales de Démographie Historique*.
- Kuo, Y.-H. (2001). Extrapolation of Association between Two Variables in Four General Medical Journals. Paper presented at the *Fourth International Congress on Peer Review in Biomedical Publication*, Barcelona, Spain.

- Lang, I., Llewellyn, D., Hubbard, R., Langa, K., & Melzer, D. (2011). Income and the midlife peak in common mental disorder prevalence. *Psychological Medicine*, 41(7), 1365-1372. doi: 10.1017/S0033291710002060.
- Lengyel, G., & Janky, B. (2002). A szubjektív jólét társadalmi feltételei [The social background of subjective well-being]. *Esély*, 14, 3-26.
- Lucas, R.E., Clark, A.E., Georgellis, Y., & Diener, E. (2004). Unemployment alters the set-point for life satisfaction. *Psychological Science*, 15, 8–13. doi: 10.1111/j.0963-7214.2004.01501002.x
- Luhmann, M., Hofmann, W., Eid, M., & Lucas, R. E. (2012). Subjective well-being and adaptation to life events: a meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(3), 592. doi: 10.1037/a0025948
- Lykken, D., & Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7(3), 186-189. doi: 10.1111/j.1467-9280.1996.tb00355.x
- Macmillan, R. (2005). *The structure of the life course: Standardized? Individualized? Differentiated?* Elsevier. ISBN: 0-7623- 1 193-2
- Manning, N. (2004). Diversity and change in pre-accession Central and Eastern Europe since 1989. *Journal of European Social Policy*, 14(3), 211-232. doi: 10.1177/0958928704044620
- Margolis, R., & Myrskylä, M. (2015). Parental well-being surrounding first birth as a determinant of further parity progression. *Demography*, 52(4), 1147-1166. doi: 10.1007/s13524-015-0413-2
- McAdams, K. K., Lucas, R. E., & Donnellan, M. B. (2012). The role of domain satisfaction in explaining the paradoxical association between life satisfaction and age. *Social Indicators Research*, 109(2), 295-303. doi: 10.1007/s11205-011-9903-9
- Micheel, F., Roloff, J., & Wickenheiser, I. (2011). The impact of socioeconomic characteristics on older employees' willingness to continue working in retirement age. *Comparative Population Studies*, 35(4). doi: 10.4232/10.CPoS-2010-19en
- Mikucka, M. (2016). How does parenthood affect life satisfaction in Russia? *Advances in Life Course Research*, 30, 16-29. doi: 10.13140/RG.2.1.2636.5285
- Molnár, G., & Kapitány, Z. (2006). Mobilitás, bizonytalanság és szubjektív jóllét Magyarországon [Mobility, uncertainty and subjective well-being in Hungary]. *Közgazdasági Szemle*, 53, 845-872.
- Murinkó, L. (2007). Életkor és szubjektív életminőség (Age and subjective well-being). In Á. Utasi (Ed.), *Az életminőség feltételei* Budapest, Hungary: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Myrskylä, M., & Margolis, R. (2014). Happiness: Before and after the kids. *Demography*, 51(5), 1843-1866. doi: 10.1007/s13524-014-0321-x.
- Nomaguchi, K. M. (2012). Parenthood and psychological well-being: Clarifying the role of child age and parent–child relationship quality. *Social Science Research*, 41(2), 489-498. doi: 10.1016/j.ssresearch.2011.08.001
- Nomaguchi, K. M., & Milkie, M. A. (2003). Costs and rewards of children: The effects of becoming a parent on adults' lives. *Journal of Marriage and Family*, 65(2), 356-374. doi: 10.1111/j.1741-3737.2003.00356.x

- Polese, A., Morris, J., Kovács, B., & Harboe, I. (2014). 'Welfare states' and social policies in Eastern Europe and the former USSR: where informality fits in? *Journal of Contemporary European Studies*, 22(2), 184-198. doi: 10.1080/14782804.2014.902368
- Pollmann- Schult, M. (2014). Parenthood and Life Satisfaction: Why Don't Children Make People Happy? *Journal of Marriage and Family*, 76(2), 319-336. doi: 10.1111/jomf.12095
- Rosenbaum, P. R. (2002). *Observational Studies*, Springer: New York.
- Rubin, D. B. (1974). Estimating causal effects of treatments in randomized and nonrandomized studies. *Journal of Educational Psychology*, 66(5), 688. doi: 10.1037/h0037350
- Rubin, D. B. (1978). Bayesian inference for causal effects: The role of randomization. *The Annals of Statistics*, 34-58. doi: 10.1214/aos/1176344064
- Sacks, D. W., Stevenson, B., & Wolfers, J. (2010). Subjective well-being, income, economic development and growth. *NBER Working Paper* No. 16441, doi: 10.3386/w16441
- Schafer, M. H., Mustillo, S. A., & Ferraro, K. F. (2013). Age and the tenses of life satisfaction. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 68(4), 571-579. doi: 10.1093/geronb/gbt038.
- Shultz, K. S., Morton, K. R., & Weckerle, J. R. (1998). The influence of push and pull factors on voluntary and involuntary early retirees' retirement decision and adjustment. *Journal of Vocational Behavior*, 53(1), 45-57. doi: 10.1006/jvbe.1997.1610
- Sironi, E., & Billari, F. C. (2013). Do union formation and childbearing improve subjective well-being? An application of propensity score matching to a Bulgarian panel *Advances in Theoretical and Applied Statistics, Studies in Theoretical and Applied Statistics*, 351-360: Springer. doi: 10.1007%2F978-3-642-35588-2_32
- Spéder, Z., & Kapitány, B. (2014). Failure to realize fertility intentions: A key aspect of the post-communist fertility transition. *Population Research and Policy Review*, 33(3), 393-418. doi: 10.1007/s11113-013-9313-6
- Stuart, E. A. (2010). Matching methods for causal inference: A review and a look forward. *Statistical science, Review Journal of the Institute of Mathematical Statistics*, 25(1), 1. doi: 10.1214/09-STS313
- Szalma, I., & Takács, J. (2015). Who Remains Childless? Unrealised Fertility Plans in Hungary. *Sociologicky Casopis*, 51(6), 1047. doi: 10.13060/00380288.2015.51.6.228
- Umberson, D., Pudrovska, T., & Reczek, C. (2010). Parenthood, childlessness, and well-being: A life course perspective. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 612-629. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00721.x
- Van Landeghem, B. (2008). Human Well-Being over the Life Cycle: Longitudinal Evidence from a 20-Year Panel. *LICOS Discussion Paper* No. 213 doi: 10.2139/ssrn.1360731
- Van Landeghem, B. (2012). A test for the convexity of human well-being over the life cycle: Longitudinal evidence from a 20-year panel. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 81(2), 571-582. doi: 10.1016/j.jebo.2011.08.001
- Wang, M., Henkens, K., & van Solinge, H. (2011). Retirement adjustment: A review of theoretical and empirical advancements. *American Psychologist*, 66, 991-1009. doi: 10.1037/a0022414

5. A témakörrel kapcsolatos saját (ill. társszerzős) publikációk jegyzéke

Publikációk angolul

Folyóirat cikkek

Neulinger Ágnes, Márta Radó (2017) The Impact of Household Life-Cycle Stages on Subjective Well-Being: Considering the Effect of Household Expenditures in Hungary [A háztartás életciklusok hatása a szubjektív jólétre: Figyelembe véve a háztartás kiadás szerkezetét], *International Journal of Consumer Studies*, 42(1). 16-26.

Radó Márta (2015) The effect of retirement on perceived well-being in Hungary by using loglinear models [A nyugdíjba vonulás hatása az észlelt jólétre Magyarországon loglineáris modelleket alkalmazva], *Contributions to Humanities*, 13(4). 145-160.

Publikációk magyarul

Folyóirat cikkek

Neulinger Á., Radó M. 2017. Generációk fogyasztási sajátosságainak bemutatása a családi életciklusok tükrében. *Marketing és Menedzsment*. 3. 10-17.

Neulinger, Ágnes and Márta Radó (2015) Gyerekvállalás hatása a kiadás szerkezetre, *Statisztikai Szemle*, 93(7). 662-688.

Neulinger, Ágnes and Márta Radó (2015) Családi életciklusok szerint eltérő fogyasztási minták elemzése, *Közgazdasági Szemle*, 62(4). 415-437.

Radó Márta (2012) A nyugdíjba vonulási döntések önkéntessége, *Munkaiügyi Szemle*, 56(2). 52-63.